

Poznámka k dynamice konceptu cleavages v 21. století – příklad fenoménu *digital divide**

OTTO EIBL**

Abstract: A Comment to the Cleavage Concept in the 21st century – example of *digital divide* phenomenon

The article discusses the concept of cleavages in the 21st century. Cleavages are understood as the criteria dividing members of a community or sub-community into groups. The application of the original Lipset & Rokkan cleavage theory on the current socio-political reality can be done only with difficulties, or at the price of considerable simplification (which is the consequence of the defreezing of party systems).

Therefore on the basis of the work of Mair and Bartolini, the article looks for the criteria „that makes cleavage a cleavage“. Furthermore, using the example of the digital divide concept, it is shown there are at present latent cleavages in society, but their „strength“ and importance is dependent on their saliency (in connection with political actor behaviour). This leads to the assumption that current cleavages are “dynamic” rather than “static”.

Keywords: cleavages, digital divide, salience

1. Úvod

Koncepce *cleavages* (konfliktních linií), která je spojována se jménem S. Rokkana a S. M. Lipseta (1967), je pokládána za poměrně vhodný nástroj vysvětlující vznik, vývoj a proměny struktury stranických systémů. Rokkan s Lipsetem svůj model projektovali zejména jako analytický nástroj určený pro období konce 19. a první polovinu 20. století, tedy období charakteristické poměrně značnou stálostí volebního chování a stranické příslušnosti. Koncept cleavages, vystavěný na historickém základě, ale „překročil sám sebe“ a s většími či menšími problémy je uplatňován dodnes. Aplikace tohoto konceptu v současné době přináší nemalé komplikace, zejména kvůli nejednoznačnosti samotného obsahu pojmu cleavage a kvůli charakteru společnosti, ve které již není možné identifikovat hlavní konfliktní linie tak snadno, jak tomu bylo dříve.

* Tento text byl zpracován v rámci Výzkumného záměru Politické strany a reprezentace zájmu v současných evropských demokraciích (kód MSM0021622407).

** Autor je pracovníkem Institutu pro srovnávací politologický výzkum na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity. Adresa: ISPO, Joštova 10, 638 00 Brno; e-mail: eibl@fss.muni.cz.

Tato krátká poznámka by ráda přispěla do diskuse o proměnlivosti charakteru pojmání cleavages a na konkrétním případě fenoménu digital divide dynamiku cleavages doložila. Současně se text pokouší zvýšit vliv nové (od digital divide se odvíjející) informační cleavage na „tradiční“ cleavages.

2. Hledání definice cleavage

Původní koncepce cleavages vycházela z historického přístupu k sociální realitě a definice založená na předpokladu „sociální blízkosti“ (v tom smyslu, že konfliktní linie zrcadlila společenský konflikt „zásadního charakteru“, který dokázal mobilizovat a organizovat široké skupiny obyvatel) se jevila jako dostatečná. Dnes je však – v reakci na proměnu charakteru politické soutěže a vůbec celé struktury stranických a politických systémů – nutné hledat definici preciznější, aby nedocházelo k volným záměnám cleavages s prostým konfliktem či partikulárním, aktuálnímu diskurzu politické reality dominujícím, tématem.

Bartolini a Mair (1990) proto navrhli definici cleavage založenou na předpokladu, že každá cleavage by v sobě měla zahrnovat:

- empirický element (přítomnost sady socio-strukturálních podmínek),
- normativní element (pocit náležitosti k určitému společenskému segmentu),
- organizačně-behaviorální element (schopnost mobilizace a organizace – např. v rámci stranických struktur – širších společenských segmentů).

Toto vymezení se však zdá být příliš úzké,¹ neboť do něj nelze zařadit cleavages typické pro (post)industriální společnost (např. hodnotová cleavage nestojí na sociostrukturálním základě, ale opírá se o sadu sdílených hodnot napříč společenskými segmenty).

V reakci na Bartoliniho a Maira proto přicházejí Knutsen a Scarbrough (1995) se „změkčením“ podmínek pro „uznání“ cleavage. V jejich pojetí může být cleavage vystavěno právě okolo sdílené sady hodnot bez ohledu na sociální příslušnost jejich nositele.

Tato zdánlivě minimální reformulace je pro další argumentaci poměrně zásadní: Knutsen a Scarbrough pracují s pojmem „vztah“, který v sobě nese dynamický prvek, a s pojmem „hodnoty“, který symbolizuje přechod od společnosti orientované na materiální statky ke společnosti postmateriální. Cleavages tak lze vnímat mimo „třídní“ struktury a vytváří se tak prostor pro postupné křížení a navrstvování jednotlivých cleavages, nebo dokonce prostor pro plnění pojmu cleavage „měnitelnými komponenty“, které mají pevné vazby na konkrétní čas a prostor.

Předchozí úvaha sice oslabuje původní koncepci, nicméně ji nepopírá – ba naopak. „Tradiční“ cleavages lze chápat jako základ pro další křížení či navrstvování „moderních“ komponent. Pokud tedy přistoupíme na fakt, že cleavages jsou dynamickými ukazateli (do jisté míry aktuálních) „společenských konfliktů“, je takové oslabení velmi dobře možné. Koncept cleavages nám tak poskytuje nejenom analytický nástroj založený na historickém základě, ale zároveň poskytuje možnost vytvářet „mapy“ společenských segmentů na základě analýzy „architektury konfliktu“ (viz Tabulka 1).

Tabulka 1: Struktura „moderní“ cleavage

krátkodobé	aktuální téma / postoj k aktuální politické situaci	objekt manipulace
střednědobé	střednědobý konikt / postoj ke střednědobé politice	spřízněnost volbou
dlouhodobé	tradiční cleavages / příslušnost k tradiční sociální skupině	sociální spřízněnost

Co ale zapříčiní, že se z určité konfliktní linie ve společnosti stane dominantní faktor, který napomůže zformátovat ideologickou rovinu stranické soutěže? Kinsey (2006) i Enyedi (2005) se domnívají – a dá se s nimi souhlasit –, že na strukturu cleavages mají vliv 2 faktory: 1) faktor „sociální příbuznosti“ (Kinsey) a 2) faktor „stranického zahrnutí“ (Enyedi).

Faktor sociální příbuznosti (teritoriální i statusové) vychází de facto ze socio-demografického profilu určitého segmentu společnosti a předpokladu přenosu preferencí na bezprostřední okolí: zasáhneme-li efektivně dominantní skupinu obyvatel v dané oblasti, je pravděpodobné, že postupně dojde k „socializaci“ i ostatních segmentů společnosti, které jsou „naší skupině“ blízké (stranická rétorika cleavage zesílí a přitáhne k sobě voliče a ti pak socializují i své okolí; srov. Kinsey 2006: 268).

Faktor stranického zahrnutí v sobě nese předpoklad, že strany svou nabídkou napomáhají strukturovat ideologickou poptávku voličů (cleavages jsou tedy chápány jako vzorec pro fungování stranické soutěže). De facto tak dochází k navrstvování jednotlivých konfliktních linií a dílčích konfliktů na základě budování ideologických profilů a parciálních programů politických stran. Voliči těchto stran pak s postupem času přijmou i novou stranickou agendu a prosazovaná témata budou považovat za důležitá (dá se samozřejmě očekávat, že tento proces bude probíhat i opačným směrem, tedy od voličů k politickým stranám). Stranickou nabídku je proto možné vnímat jako ideologickou mozaiku, která akcentuje několik konfliktů založených na různých cleavages. Tyto konflikty či cleavages, na něž je kladen největší důraz, se mohou stát dominantní pro zformátování ideologického rozměru soutěže (Enyedi 2005: 701).

Do procesu „vytváření“ cleavage jsou tak do značné míry zapojeni aktéři politického procesu. Na jedné straně stojí volič, který – v následku rozmrznutí vztahů mezi stranami a jejich „tradičními“ voliči – je nyní emancipovaný a sám pro sebe určuje, které z existujících cleavages nakonec ovlivní jeho volbu. Sám volič tedy zvažuje, jaké problémy vnímá jako důležité a hodné k vyřešení, a to bez užší vazby na jeho sociální/třídní status.

Na straně druhé pak stojí politické strany, které se svou nabídkou snaží reagovat na přání voličů (tedy reagovat na poptávku v rámci daného volebního trhu, Cichożs 2002, Eibl a Matušková 2007) a zároveň se svou činností snaží vyzdvihnout problematiku, kterou daná konkrétní strana dokáže nejlépe vyřešit (koncepty issue ownership a issue salience; Petrocik 1996, Bélanger 2005, Kleinnijenhuis a De Ridder 1998, van der Brug 2004, Soroka 2002, McCombs 2005: 550).

V zásadě lze tedy říci, že moderní cleavages musí být nejprve pojmenovány, definovány jejich obsah a voliči musí být přesvědčeni o tom, že se jedná o důležitý a naléhavý (společenský) problém. Samotný vznik cleavage pak závisí na tom, zda voliči začnou prosazovanou problematiku chápat jako důležitou a budou volit podle vztahu právě k sadě témat vztažených k této problematice.

Zdá se tedy, že zatímco „tradiční“ cleavages vznikaly na historickém základě – de facto evolučně –, „moderní“ (víceúrovňové) cleavages závisí do značné míry na schopnosti jejich nositelů prosadit tematiku ve veřejné diskusi za pomoci komunikačních a manipulačních strategií.

3. Digital divide jako celosvětově latentní cleavage?

Následující část textu se pokusí na příkladu konceptu digital divide ukázat, že předchozí úvaha o „moderních“ cleavages může platit. Na základě výše uváděných definic pojmu cleavage se pokusím zodpovědět otázku, zda fenomén digital divide splňuje alespoň většinu kritérií, která jsou na konfliktní linii kladena. A to i přesto, že přístup k informacím a distribuce informačního bohatství ve společnosti nejsou (dominantními) politickými tématy.

3.1 Vymezení konceptu digital divide

Digital divide je fenomén, který vznikl v následku tzv. informační revoluce² (viz např. Raschke 2002, Freeman 2002: 301–338), která byla započata roku 1989 (resp. 1993). Tehdy byl totiž představen koncept world wide webu a v roce 1993 byl uveden první webový prohlížeč s grafickým rozhraním (viz např. Berners-Lee a Fischetti 2000, Norris 2001a: 1, Cailliau a Gillies 2006). Od této chvíle se prostředí mladého internetu začalo proměňovat z pomůcky akademiků a vojáků na informačně-komunikační nástroj určený pro širokou masu. Techno-optimisté v té době hovořili o nových výzvách a možnostech pro renesanci demokracie v její nejčistší (starořecké) formě,³ technopesimisté o prohlubování rozdílu mezi bohatými a chudými a o exkluzi společenských segmentů ze širšího demokratického procesu.

Koncept digital divide označuje právě problematiku nestejného přístupu k informacím a informačním technologiím v různých částech společnosti (chápáno lokálně i globálně) a upozorňuje tak na problém rozevírání nůžek mezi (informačně) bohatými a (informačně) chudými. Digital divide bere v potaz tři roviny:

- *global divide* odráží rozdíl mezi tzv. (post)industriálními a rozvojovými společnostmi,
- *social divide* zkoumá vztah mezi informačně bohatými a chudými v rámci jedné společnosti,
- *democratic divide* se snaží zkoumat demokratický deficit „připojených“⁴ (Norris 2001a: 1).

První dvě roviny digital divide (a druhá především) se zřejmě mohou promítat do skladby „tradičních“ konfliktních linií. Je totiž velmi pravděpodobné, že nová informační konfliktní linie v jistém smyslu zesílí již stávající sociální rozdíly. Jednoduše řečeno, kdo nevlastní (či lépe řečeno, kdo si nemůže dovolit pořídit) televizi či videorekordér, jen těžko bude vlastnit počítač s přístupem na internet (viz Norris 2001b). Je ale také třeba dále rozlišovat mezi fyzickým a znalostním přístupem k technologiím. I když je fyzický přístup k technologiím důležitý, bez potřebných znalostí a dovedností není k ničemu. Uživatel nových technologií musí být primárně ochoten nové technologie používat a musí být vzdělán v oblasti jejich „obsluhy“. Podmínky pro efektivní nakládání s novými technologiemi můžeme vyjádřit následujícím výčtem: duševní (*mental*) přístup, fyzický (*material*) přístup, přístup ke schopnostem (*skills*) a konečně přístup k užívání (*usage*) (Dijk a Hacker 2003: 315–6 a 319).

Je tedy patrné, že se můžeme setkat se dvěma ideálními typy obyvatel: první z nich mají přístup k technologiím a ke znalostem a mohou naplno využívat výhod, které používání nových technologií přináší – komunikovat vysokou rychlostí bez užší vazby na prostor a čas, diskutovat na různých fórech, iniciovat vlastní diskusi, žít ve virtuálním prostředí „druhý“ život, sbírat alternativní informace či přenášet zkušenosti a kontakty z virtuality do skutečnosti. Druzí nemají přístup ani k technologiím ani ke zkušenostem. Jsou tak závislí na centrálním informování bez možnosti alternativy, jejich komunikační možnosti jsou do jisté míry lokálně omezené, nemohou se účastnit procesu deliberace. Navíc fakt, že nejsou členy určité virtuální komunity, se může negativně promítat do jejich skutečného života. A to v tom smyslu, že je „připojená“ společnost penalizuje za jejich neznalost.⁵

3.2 Je možné považovat digital divide za (součást) cleavage?

Zdá se tedy, že informační konfliktní linie do jisté míry a s jistou licencí splňuje „tvrdé“ i „měkké“ podmínky pro to, aby se stala cleavage. Obsahuje v sobě všechny tři komponenty zmiňované Bartolinim s Mairem i Knutsena se Scarbroughem: empirický element v sobě nese skutečnost sociální exkluze v návaznosti na zesílení stávajících socio-ekonomických štěpení (viz Dragulanescu 2002, Norris 2001b). Normativní element v sobě zahrnuje obecně sdílené hodnoty uživatelů internetu (tedy svobodu, volné pojmání některých forem vlastnictví, absence hierarchie, decentralizace atd.) a skutečnost, že uživatel má možnost rozvíjet s ostatními uživateli sociální vztahy v rámci virtuálních světů.⁶ Poslední organizační/behaviorální element je poněkud problematický, nicméně i ten přítomnost a (sebe)realizace ve virtuálním světě do jisté míry splňuje. Účast na virtuálních akcích, či užívání konkrétního programového vybavení, může být základem pro vznik širšího (virtuálního) hnutí se specifickým programem (v přeneseném smyslu může jít např. o open source komunitu jako celek).⁷ Organizace a aktivismus se může projevit i v organizování petičních či e-mailových akcí. V případě diskuse o virtualitě tak vlastně splývá „měkká“ podmínka hodnot s „tvrdou“ podmínkou organizační. Vytváří se skupiny uživatelů, které spojuje sada hodnot vztahujících se k jejich působení ve virtuálním prostoru.

3.3 Vztah informační cleavage k „tradičním“ cleavages

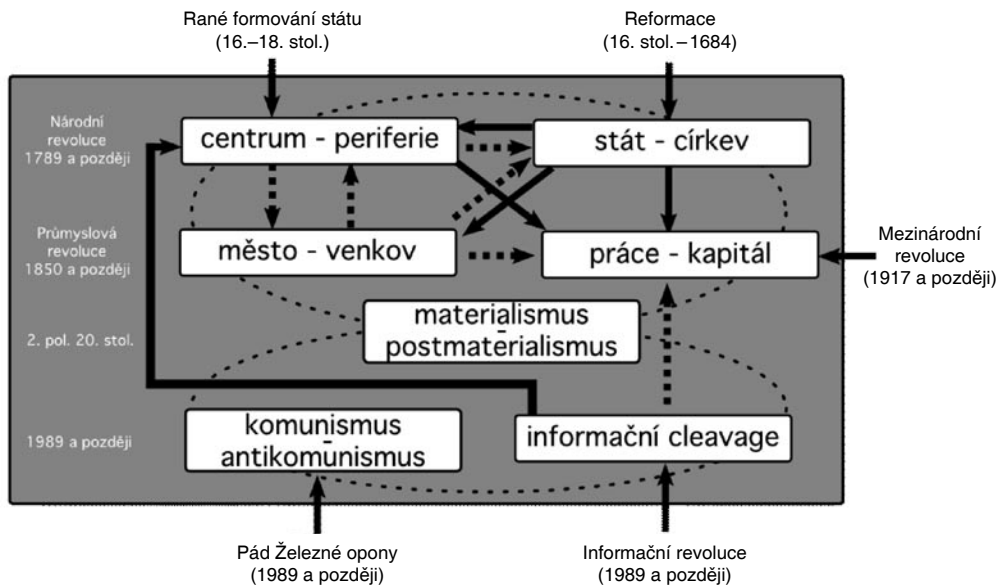
Pro další diskusi se nabízí otázka, jak by přítomnost nové cleavage ovlivnila „tradiční“ cleavages. Lze předpokládat, že největší dopad by přítomnost informační konfliktní linie měla na vztah centra a periferie (analogicky by zřejmě do jisté míry byl ovlivněn i vztah mezi městem a venkovem) a částečný dopad na vztah mezi prací a kapitálem. Vztah státu a církve by zřejmě dotčen nebyl.

3.4 Vztah ke cleavage „centrum – periferie“

Největší posun, který informační revoluce může způsobovat, spočívá zřejmě v proměně vztahu mezi centrem a periferií. Informační technologie v sobě nesou potenciál v tomto vztahu většinu negativních faktorů neutralizovat.

Pojem periferie může být chápán z hlediska geografického (faktor vzdálenosti), kulturního (faktor rozdílů) a ekonomického (faktor závislosti; viz Rokkan a Urwin 1983: 3). Můžeme

Schéma 1: Vztahy mezi cleavages

Zdroj: Flora 1999: 38 (zkráceno a upraveno).

předpokládat, že v oblasti kulturních rozdílů budou mít informační technologie pouze malý vliv. Nicméně můžeme konstatovat, že i zde dochází k odbourávání předsudků mezi účastníky komunikace. A to z toho prostého důvodu, že jednání neprobíhají tváří v tvář a (za jistých podmínek) není na první pohled možné určit (geografickou) polohu, rasu, pohlaví atd. komunikujících stran. Komunikace samotná tak probíhá v neutrálním prostředí, které zajišťuje „férové“ prostředí, současně však zachovává různorodost kulturních oblastí. Neutralizace negativního dopadu kulturních rozdílů tedy probíhá pouze na úrovni komunikace, ne na úrovni každodenního života.

Naopak nejučinnější jsou nové technologie v neutralizaci (ekonomické) závislosti na centru a ve vztahu ke (geografickým) vzdálenostem. Fyzická přítomnost v centru již není vyžadována k tomu, aby se vyřizovala (úřední) agenda, informační zdroje jsou otevřené a přístupné z kteréhokoliv místa sítě. Informace se tak do okrajových oblastí dostávají okamžitě po jejich zveřejnění. Z tohoto hlediska se tak vztah centrum – periferie opravdu smazává (společně s Marshalllem McLuhanem tak můžeme hovořit o existenci „globální vesnice“). Okrajový region s dobrou technologickou infrastrukturou pak může budovat (obchodní) vztahy s dalšími partnery, může se stát do jisté míry i ekonomicky soběstačným a není tak dále závislý na přerozdělování prostředků z centra (kterému navíc může i konkurovat).⁸

Tabulka 2 zachycuje proměnu vnímání charakteru periferie ve vztahu k informačním technologiím.

Tabulka 2: Odpověď informačního věku na cleavage centrum – periferie

	rokkanovské prostředí	podmínky digitální/informační revoluce
periferie v sobě nesou:	<i>měřeno</i>	„odpověď“ informačního věku (podle Castells 1996)
vzdálenost	časem nutným k cestě/výdaji	cabling (vytvoření infrastruktury)
rozdíly	tradiční identitou, kulturou	značkování a přemostování (silná přítomnost regionálních specifík na síti, posilování identity regionu, stimulace soudržnosti)
závislost	toky peněz	sítování

Zdroj: Baldersheim: 6.

3.5 Vztah ke cleavage „práce – kapitál“

Optika informační revoluce významným způsobem mění chápání výrobních prostředků. Vlastnictví nástrojů či zaměstnávání zaměstnanců již není potřeba pro generování zisku. „Kapitálem“ nutným pro spuštění výroby se stávají informace a dovednosti, které jedinec získává vzděláváním. Zisk je tedy možné tvořit nezávisle na tom, kolik „tradičních“ výrobních prostředků je ve vlastnictví konkrétního člověka. Materiál je vyměněn za informaci. Informace sama se navíc může stát produktem. Dochází tedy k prodeji nehmotných dovedností, nápadů a postupů.

Zatímco tedy dříve byly předpokladem pro spuštění výroby hmotné statky, v informačním věku je to vzdělání. Pokud bychom odhlédli od (tradičních) sociálních omezení, mohli bychom říci, že každý jednotlivec, který je ochotný se vzdělávat a nabírat nové zkušenosti, má možnost „zahájit výrobu“ bez velkých vkladů a může očekávat nadprůměrný zisk.

4. Závěr

Je tedy zřejmé, že „současná podoba“ cleavages je do značné míry odlišná od té, se kterou pracovali Rokkan s Lipsetem. Ačkoliv se „originální“ koncepce stala oblíbeným nástrojem pro vysvětlení vzniku a vývoje stranických systémů, pro aplikaci na současnou podobu stranických systémů je třeba ji reformulovat a nabídnout její aktualizovanou podobu. Za nejjednodušší změnu, kterou pojmání konfliktních linií v průběhu druhé poloviny 20. století prošlo, lze bezesporu označit zavedení dynamického rozměru cleavages. Nejenom že se tak koncept oprostil od nutného sepjetí s určitou sociální skupinou (viz hodnotová cleavage), ale vytvořil se tak prostor pro úvahy zahrnující zvětšující se roli politických aktérů při formulování konkrétních cleavages (resp. komunikace jejich důležitosti či navrstvování).

Politici aktéři tak mají možnost – na základě svých strategií – prosazovat sadu témat a konfliktů spjatých s určitou cleavage a navíc k této „tradiční“ sadě přidat témata a konflikty nové (a stávající cleavage „doplňovat“ či „posunout její obsah“). Volič pak postupně přejímá „nové“ složky cleavages. A naopak, voličská poptávka pomáhá určovat stranickou nabídku.

Bylo vytvořeno prostředí, kdy se cleavages stávají dominantním faktorem určujícím formát ideologického rozměru stranické soutěže až v momentu, kdy na sadu problémů (které jsou s tímto cleavage spjaté) jeden z aktérů (ne nutně politická strana) opakovaně upozorňuje.

Ve společnosti tak mohou existovat latentní cleavages, které nejsou jako „klasické cleavages“ chápány z toho důvodu, že nejde o prosazovaný problém, resp. problém, který společnost skutečně štěpí.

To je případ i konceptu digital divide, který sloužil jako příklad latentního cleavage. I když se tedy zdá, že digital divide splňuje kritéria k tomu, aby se stala (součástí) cleavage v „klasickém“ smyslu, a má navíc potenciál poměrně významným způsobem ovlivnit uspořádání vztahů v rámci „tradičních“ konfliktních linií, o cleavage (v užším slova smyslu) se nejedná. Proč se jí však – např. na rozdíl od antikomunistické cleavage (viz Hloušek a Kopeček 2004 nebo Kopeček 2005: 9–56) – nestala? Zatímco antikomunismus jako téma odkazuje k nedávné minulosti a zkušenosti s komunistickým režimem a de facto nutí občany zaujmout k problematice *nějaký* postoj (ve smyslu vymezení se vůči „ohrožení současného životního stylu“), digital divide ke zkušenostem z minulosti neodkazuje. Nedá se ani říci, že by (zatím) ohrožoval životní styl či způsob života konkrétních skupin, a není tedy chápán jako závažné společenské téma. Fenomén digital divide (či jeho část) navíc není součástí rétoriky žádného z relevantních politických aktérů.

Nicméně tato skutečnost do jisté míry potvrzuje domněnku, že cleavages jsou v současnosti spíše dynamické aspekty politické soutěže, jejich obsah je proměnlivý a jejich důležitost je svým způsobem závislá na strategiích politických aktérů.

Poznámky

1. Zde je však nutno zdůraznit, že Bartolini a Mair se snažili najít novou definici ve striktně rokkanovských intencích. Důraz při hledání definice byl tedy kladen na sociální segmentaci a politickou reprezentaci, na což mnoho dalších autorů (včetně autora tohoto textu) vědomě rezignovalo, čímž si otevřeli širší prostor pro „definiční manévrování“.
2. Informační revoluci je možné popsat jako posun od důrazu na materiální statky a výrobní prostředky k informacím a „know-how“ v důsledku rozšíření technologií.
3. Nezávislost na konkrétním časoprostorovém uspořádání měla umožnit demokratickou diskusi o aktuálních problémech za účasti všech obyvatel, kterých se problematika týkala, rozbit „centralizovaný“ pohled na svět atd. (viz např. Rushkoff 2003). Internet měl v technooptimistickém pojetí navíc zvyšovat motivaci k politické aktivitě (Norris 2000: 18).
4. Ve smyslu různé míry aktivního zapojení každého jednotlivce do procesu deliberace, který na internetu probíhá, či může probíhat; závisí na volbě každého jednotlivce, zda se (a s jakou intenzitou) do demokratické diskuse zapojí či nikoliv. Na rozdíl od předchozích dvou rovin digital divide jde o „interní faktor“, neboť každý jednotlivec je omezen pouze svou vlastní volbou.

Předchozí dvě roviny jsou externího charakteru a mohou být chápány jako indikátory společenského konfliktu, neboť jednotlivci do jisté míry neumí a nemohou ovlivnit své postavení v rámci informační společnosti.

Vzhledem k tomu, že jde tedy o interní faktor, nebudu třetí rovinu zahrnovat ve svých dalších úvahách.

5. Zatímco první skupina tedy může naplno využívat možností nové demokracie s přehřší možností k přímému vstupu do politického systému, druhá skupina se v tomto smyslu stává druhořadými občany. Chybí jim totiž možnost odpoutat se od centrálních informačních kanálů, či od lokálního ústního předávání kusých informací, stejně tak nemohou participovat např. na on-line hlasování k tomu či onomu problému. Jinými slovy – jsou (alespoň v tomto ohledu) závislí na „centru“.

Nejde však jen pouze o přístup k informacím a zapojování se do debat k aktuálním tématům, které na internetu mohou probíhat. „Druhořadost“ se může promítat i do kontaktu se státním

aparát a plněním občanských povinností. Za situace, kdy většina agendy bude moci být prováděna on-line bez asistence konkrétního úředníka z jakéhokoliv přístupového bodu, budou informačně negramotní/chudí nuceni tuto asistenci vyhledávat. Občané potřebující pomoc mohou být ze závislosti na pomoci frustrováni, což může vyústit v nechuť se do politického procesu zapojovat.

Všechny tyto faktory dohromady mohou ve svém důsledku vést až k ohrožení demokracie ve smyslu rezignace na sledování a zapojování se do politického procesu na straně jedné a manipulace veřejným míněním a směřování vývoje společnosti jako celku směrem preferovaným určitou politicky aktivní skupinou na straně druhé (viz např. snahy cenzurovat internet v soudobých nedemokratických režimech).

Předchozí úvahu je ale nutné chápat spíše jako krajní příklad možného vyústění rozdílu mezi informačně bohatými a chudými než jako reflexi současného obrazu společnosti. V každém případě ale existuje alespoň teoretická možnost, že se koncept digital divide promítne do úvah o demokratických prazích a může být uchopen jako politické téma ve smyslu nástroje, který napomůže se určité skupině obyvatel vymezit vůči skupině jiné.

6. Takto vymezený normativní element je však přenosný i mimo virtualitu – účast na určitých virtuálních událostech může strukturovat i vztahy ve fyzickém světě (např. hráčů určitého typu her, účastníků diskusního fóra, příslušnost k aktivistické virtuální skupině, používání určitého typu operačního systému apod.) a napomáhat začlenění jednotlivců do širších skupin (např. popularita osoby z virtuálního prostředí se přenáší do reálného světa).
7. Zde je třeba si uvědomit, že většina virtuálních komunit je apolitických, a nemohou tedy vytvářet nositele cleavage. Na druhou stranu ale např. rozhodnutí o používání konkrétního softwarového vybavení již jako politické chápat lze. Softwarové (virtuální) komunity pak můžeme vnímat jako lobbyisty.
8. Harald Baldersheim (2006: 5–6) v této souvislosti nabízí tři možné scénáře pro další vývoj vztahu mezi centrem a periferií: homogenizace, marginalizace a revitalizace.

Homogenizace s sebou nese myšlenku, že rozdíly se postupně budou obrousovat a periferní oblasti převezmou (alespoň částečně) charakteristiky centra (což je de facto předpoklad pro vznik „klasických“ národních států). Informační technologie mohou homogenizaci ještě více zesílit – globální tok informací může vytvořit „globální preference“, které budou společné nejenom regionu, státu, ale celému světu (resp. se budou sblížovat).

Revitalizace naopak znamená posílení autonomie periferií ve vztahu k národním státům. Kulturní rozdíly se nově stanou výhodou v soutěži o globální investice, závislost je omezená díky síťování mezi regiony a jejich partnery.

A konečně marginalizace bude znamenat zesílení konfliktu mezi centrem a periferií v důsledku špatného vybavení periferií informační infrastrukturou. Ačkoliv tedy technologie mohou napomáhat rozvoji a prosperitě skupin a regionů, tam, kde bude „technologická gramotnost“ nedostatečná, nebude pozitivní vývoj možný.

Literatura

- Baldersheim, Harald. 2006. *The Future of the Periphery in Information Society Or: Stein Rokkan Meets Manuel Castells*. Paper prepared for the conference on Towards a New Nordic Regionalism? Sogn og Fjordane University College, Balestrand, 4–5 May 2006 (<http://www.regional-studies-assoc.ac.uk/events/nordic06/Baldersheim.pdf>).
- Bartolini, Stefano a Mair, Peter. 1990. *Identity, Competition and Electoral Availability*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bélanger, Eric. 2005. *Issue Salience, Issue Ownership and Issue-Based Vote Choice: Evidence from Canada*. Working paper prepared for delivery at the annual meeting of the Canadian Political Science Association London, Ontario, June 2–4, 2005 (<http://www.cpsa-acsp.ca/papers-2005/Belanger.pdf>).
- Berners-Lee, Tim a Fischetti, Mark. 2000. *Weaving the Web: the original design and ultimate destiny of the World Wide Web by its inventor*. San Francisco: HarperCollins Publishers.

- Cailliau, Robert a Gillies, James. 2000. *How the Web Was Born: The Story of the World Wide Web*. Oxford: Oxford University Press.
- Castells, Manuel. 1996. *The Rise of the Network Society. The Information Age: Economy, Society and Culture*, vol. 1. Oxford: Blackwell.
- Cichosz, Marzena. 2002. „Analiza i diagnostyka rynku politycznego.“ In: *Marketing polityczny w teorii i praktyce*. Eds. Andrzej W. Jabłoński a Leszek Sobkowiak. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Dragulanescu, Nicolae-George. 2002. „Social Impact of the ‚Digital Divide‘ in a Central-Eastern European Country.“ *International Information & Library Review* 34, č. 2, 139–151.
- Eibl, Otto a Matušková, Anna. 2007. *Introduction of the Election Cycle Model*. V tisku.
- Enyedi, Zsolt. 2005. „The role of agency in cleavage formation.“ *European Journal of Political Research* 44, č. 5, 697–720.
- Flora, Peter. 1999. „Introduction and Interpretation.“ In: *State Formation, nation building and mass politics in Europe: The Theory of Stein Rokkan*. Eds. Peter Flora, Stein Kuhnle a Derek Urwin. Oxford: Oxford University Press.
- Freeman, Chris. 2002. *As Time Goes by: From the Industrial Revolutions to the Information Revolution*. Oxford: Oxford University Press.
- Hloušek, Vít a Kopeček, Lubomír. 2004. *Konfliktní demokracie. Moderní masová politika ve střední Evropě*. Brno: MPÚ.
- Kinsey, Barbara Sgouraki. 2006. „Cleavage Formation in Norway: The Contextual Dimension.“ *Scandinavian Political Studies* 29, č. 3, 261–83.
- Kleinnijenhuis, Jan a De Ridder, Jan A. 1998. „Issue news and electoral volatility.“ *European Journal of Political Research* 33, č. 3, 413–437.
- Knutsen, Oddbjørn a Scarbrough, Elinor. 1995. „Cleavage Politics.“ In: *The Impact of Values*. Eds. Jan W. van Deth a Elinor Scarbrough. Oxford: Oxford University Press, 492–523.
- Kopeček, Lubomír. 2005. „Politické strany a stranické systémy ve srovnávací a teoretické perspektivě.“ In: *Politické strany moderní Evropy*. Maxmilián Strmiska, Vít Hloušek, Lubomír Kopeček a Roman Chytilík. Praha: Portál, 9–54.
- McCombs, Maxwell E. 2005. „A Look at Agenda-setting: past, present and future.“ *Journalism studies* 6, č. 4, 543–557.
- Norris, Pippa. 2001a. *Digital Divide? Civic Engagement, Information Poverty and the Internet Worldwide*. Kap. 1: The Digital Divide. (<http://ksghome.harvard.edu/~pnorris.shorenstein.ksg/acrobat/digitalch1.pdf>).
- Norris, Pippa. 2001b. *Digital Divide? Civic Engagement, Information Poverty and the Internet Worldwide*. Kap. 4: Social Inequalities. (<http://ksghome.harvard.edu/~pnorris.shorenstein.ksg/acrobat/digitalch4.pdf>).
- Petrocik, John R. 1996. „Issue Ownership in Presidential Elections with a 1980 Case Study.“ *American Journal of Political Science* 40, č. 3, 825–850.
- Raschke, Carl A. 2002. *The Digital Revolution and the Coming of the Postmodern University*. Routledge: Chapman & Hall.
- Rokkan, Stein a Urwin, Derek W. 1983. *Economy, territory, identity: politics of West European peripheries*. London: Sage.
- Rushkoff, Douglas. 2003. *Open Source Democracy*. Demos (<http://www.rushkoff.com/downloads/opensource-democracy.pdf>).
- Soroka, Stuart N. 2002. „Issue Attributes and Agenda-Setting by Media, the Public and Policymakers in Canada.“ *International Journal of Public Opinion Research* 14, č. 3, 264–285.
- Stubager, Rune. 2003. *Cleavages Reformulated*. ECPR paper 2003. (<http://www.ps.au.dk/stubager/Project1/Cleavages%20Reformulated%20ECPR%2003.pdf>).
- van der Brug, Wouter. 2004. „Issue ownership and party choice.“ *Electoral Studies* 23, č. 2, 209–233.
- van Dijk, Jan a Hacker, Ken. 2003. „The Digital Divide as a Complex and Dynamic Phenomenon.“ *Information Society* 19, č. 4, 315–326.